

УДК 351.86: 340.137(477)

Бутенко М. П. (0000-0001-7272-5826)
 Ворович Б. О., канд. військ. наук, доцент (0000-0002-4083-3707)
 Іващенко А. М., канд. техн. наук, доцент (0000-0002-8131-5463)
 Федянович Д. Л., канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (0000-0002-9896-8655)

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Міжнародно-правові аспекти протидії гібридній війні

Резюме. Проведено аналіз застосування Росією внутрішнього та міжнародного права як одного з основних інструментів ведення гібридної агресії проти України. Розглянуто міжнародно-правові аспекти протидії гібридній війні.

Ключові слова: гібридна війна; гібридна агресія; протидія; міжнародне право.

Постановка проблеми. У гібридній війні проти України Росія використовує весь арсенал як звичайних, так і завуальованих методів та інструментів, як невійськових – політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних, кібернетичних, так і військових. Агресія Росії в інформаційному і кіберпросторі настільки очевидна, що цим сферам ведення гібридної війни на сьогодні приділяється значна увага у наукових дослідженнях.

Однак в російському наборі інструментів та методів ведення сучасної гібридної війни є і третій важливий компонент – правова війна. Цей компонент має величезного значення і небезпечний як і інші, але залишається недостатньо вивченим. З огляду на центральну роль, яка відводиться правовій війні в російській гібридній стратегії, необхідне більш глибоке розуміння цієї сфери гібридної війни і розроблення стратегії протидії цій серйозній загрози архітектурі європейської безпеки і всьому світовому порядку.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У монографіях [1–3] та наукових публікаціях [4–6] розглядається чимало проблем, пов'язаних з питаннями протидії гібридній війні. Водночас, питання ролі та місця міжнародного права в протидії сучасній агресії гібридного типу в цих дослідженнях висвітленні недостатньо.

Метою статті є визначення ролі та місця міжнародного права, яке регулює застосування силового втручання в гібридній агресії.

Виклад основного матеріалу. Для повного розуміння гібридної війни, як стратегічної концепції, необхідно розглянути існуючий правовий режим, що регулює застосування сил відповідно до міжнародного

права. Розгляд правових аспектів гібридного конфлікту, зі свого боку, потребує визнання того, що деякі дії гібридної операції можна кваліфікувати як агресію. Це потребує додаткових теоретичних викладок, які б визначили, які гібридні заходи можна кваліфікувати як силове втручання. Необхідно в питання гібридної війни включити усталений лексикон міжнародного права.

У гібридної війни немає єдиного загально визнаного визначення. Альтернативними назвами можуть бути нелінійна війна, активні заходи або конфлікт “у сірій зоні”. Держава, яка розпочала гібридну війну, досягає мети внутрішньої нестабільності іншої держави, роблячи пріоритетом невійськові засоби, такі як інформаційні атаки і операції впливу в поєднанні з економічним тиском, підтримкою місцевих опозиційних груп, дезінформацією і злочинною діяльністю. Також застосовується приховане розміщення військ у формі без відзнак або військовослужбовців, які не входять до складу регулярних військ. Акцент у гібридної війні робиться на інформаційні можливості та посередників з числа недержавних суб'єктів. Стратегічні вигоди гібридної війни в тому, що участь держави-агресора важко довести. Правова невизначеність агресора в нападі затримує або розосереджує відповідні дії, які в іншому разі мали б рішучий, зокрема і силовий, або міжнародний характер.

За останнє десятиліття гібридна війна насамперед асоціюється з агресивною зовнішньою політикою Росії. Розроблення і практичне застосування Росією концепції гібридної війни пов'язують з помічником президента Путіна з питань соціально-економічного розвитку та співробітництва з державами СНД, Абхазією та Південною

Осетією Сурковим та начальником Генерального штабу ЗС Росії генералом армії Герасимовим. У 2013 році Герасимов виклав погляд на гібридну війну, як на асиметричну відповідь на поширення ліберальної демократії в глобалізованому світі, хоча в російських документах, включаючи роботи Герасимова, використовувався не термін “гібридна війна”, а “нелінійна” війна або “війна нового покоління”. Це нагадує концепцію Клаузевіца [7], яка говорить, що війна є продовження політики іншими засобами. Герасимов відзначав, що “роль нелінійних засобів у досягненні політичних і стратегічних цілей зростає, і в багатьох випадках за своєю ефективністю їх сила навіть перевершувала силу зброї”. Отже, в основі російської гібридної стратегії лежить “широке використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових засобів, які будуть застосовуватися спільно з урахуванням рівня протестів населення і підкріплюватимуться військовими засобами прихованого характеру” [8].

Вторгнення Росії в Грузію у 2008 році, анексія Абхазії і Південної Осетії, незаконна тимчасова окупація Криму у 2014 році, території у Донецькій і Луганській областях, є прикладами російської гібридної війни в класичному вигляді. Гібридна війна не обов’язково завершується приєднанням території. Кампанія дезінформації, розпалення антиурядових виступів, кібератаки, одна з яких вивела з ладу комп’ютерну інфраструктуру Естонії у 2007 році [9], спроби переворотів у Македонії у 2016 році та в Чорногорії у 2017 році, підтримка правих політичних партій у Франції та Німеччині, версія щодо втручання у вибори в США у 2016 році підходять під стратегію гібридної війни Росії. Гібридна війна не є простим набором ізольованих випадків або набором технічних прийомів, це генеральна стратегія, спрямована на дестабілізацію існуючого конституційного ладу (табл.1).

Водночас, у концептуальному плані гібридна війна викликає критичні зауваження. Усі держави роблять приховані дії, а невійськові заходи являють собою важливі інструменти дипломатичних зусиль. Крім того, гібридна війна нагадує операції, які проводили обидва блока (Варшавський договір і НАТО) на піку холодної війни, а також проводяться багатьма сучасними державами на сьогодні, називаючи ці операції “війною з використанням нерегулярних

збройних формувань” або посередницькою (*proxy*) війною [10].

Гібридні засоби війни стрімко поширюються із зростаючим успіхом, підривають територіальну цілісність і політичну незалежність держав, які знаходяться під міжнародним захистом. Міжнародне право, яке регулює застосування сили і визначає гібридну агресію, стає ключовим елементом у протидії гібридній агресії.

Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі в 1946 році визначив агресію як “вищий міжнародний злочин”. Агресія поставлена поза законом також Пактом Бріна-Келлога [11], воєнним трибуналом в Токіо, заборонена Статутом ООН [12], поправками до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [13]. Отже, майже у всіх країнах агресія визнана як порушення міжнародного права.

Водночас, після Нюрнберзького процесу не було жодного випадку покарання країни за здійснення агресії. Держави, як і раніше, не погоджуються із запропонованими визначеннями агресії, а великі держави, які не підписали Римський статут – включаючи США, Індію, Китай і Росію, не погоджуються з конкретним визначенням, законодавчо закріпленим у поправках. Проте здійснюється протидія агресії, як в односторонньому, так і в багатосторонньому порядку. Створення міжнародної коаліції для примушення військ Саддама Хусейна залишити Кувейт у 1990–1991 рр. є результативним прикладом прояву колективної волі силовим шляхом протистояти агресії. Однак гібридна агресія не здійснюється у формі танкових бліцкригів і одягнених у національну форму солдатів, які перетинають міжнародний кордон, щоб захопити столицю сусідньої держави. Надале не всі сучасні агресії була така швидка силова реакція, як операції “Щит пустелі” (*Operation Desert Shield*) і “Буря в пустелі” (*Operation Desert Storm*). У випадках, коли акт агресії відразу не очевидний, або коли за статусом жертви або агресора силова відповідь не рекомендується, застосовуються несилові заходи, такі як економічні санкції, дипломатичні ноти осудження, або усна стурбованість. Саме така була реакція на дії Росії в Грузії, Криму і на сході України. Було широке міжнародне засудження російської агресії, загальна підтримка заборони на агресію. Міжнародна відповідь не призвела до повернення окупованих Росією територій Грузії і України. Це було одними з небагатьох

випадків після 1945 року, коли держава силою змінила кордони і анексувала чужу територію. Отже, дуже важливо помістити заходи

гібридної війни в існуючі законодавчі рамки, які агресор прагне обійти.

Таблиця 1

Правові аспекти гібридної війни Росії

Правові аспекти			
Теорія права	Міжнародне право	Гуманітарне право	Конституційне право
ПОЛІТИЧНА			
У державі-мішені, підтримувати етнічне самовизначення, а не державний суверенітет	Підкреслювати змінність норм міжнародного права, заперечувати їх непорушність	Стверджувати, що Росія несе відповідальність за захист своїх співвітчизників у ближньому зарубіжжі	Відстоювати пріоритет конституції Росії перед міжнародним правом
ДИПЛОМАТИЧНА			
Підкреслювати право Росії на “сфери інтересів”, розмивати кордони між війною і миром	Визнання нелегітимними урядів сусідніх держав, щоб виправдати російські захоплення і приєднання територій	Створити нові етнічні реалії шляхом видачі російських паспортів в інших країнах.	Заявляти, що передача Криму Україні суперечила конституції СРСР
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА			
Використовувати історію для правового обґрунтування гібридної агресії і анексії	Заявляти про домінування російських “сакральних цінностей” над особистими правами людини	Надавати російське громадянство на підставі історичних факторів.	Ліквідувати інститути етнічних меншин; звинуватити їх в пропаганді сепаратизму
ІНФОРМАЦІЙНА			
Заявляти про статус Росії як законної спадкоємиці Союзу, коли це вигідно	Представляти існуючий міжнародний порядок як вигідний Заходу та дискреційний стосовно Росії	Заявляти, що етнічне російська меншина зазнає утисків і їй відмовлено в праві на використання рідної мови	Стверджувати, що відповідно до радянських законів розпад Радянського Союзу був “не конституційним”
ЕКОНОМІЧНА (ФІНАНСОВА)			
Створити юридичну основу для домінування в євразійській економічній інтеграції	Конфіскувати іноземне майно як компенсацію за російське майно, заморожене західними країнами	Використовувати потік мігрантів в ЄС для тиску на нього	У воєнний час підпорядкувати економічні суб’єкти державним інтересам
ЕНЕРГЕТИЧНА (ІНФРАСТРУКТУРНА)			
Заявляти про російський державний суверенітет над енергоресурсами.	Протистояти західним санкціям щодо енергетичної інфраструктури Росії	Руйнувати енергетичну інфраструктуру для виправдання відправки колон з гуманітарною допомогою	Надати право Національній гвардії Росії захищати інфраструктуру
КІБЕРНЕТИЧНА			
Заявляти про російський державний суверенітет над кіберпростором	Протистояти санкціям США, введеним за втручання у вибори	Заважати роботі міжнародних організацій з гуманітарної допомоги	Піддати кібератакам виборчі системи країн Заходу
РОЗВІДУВАЛЬНА			
Визначити західні правові концепції як такі, що чужорідні та направлені на підриг інтересів Росії	Протистояти західним санкціям у відповідь на застосування хімічної зброї у Великій Британії	Вести збір розвідувальних даних під час заходів примирення	Юридично закріпити пріоритет російських служб безпеки перед правами громадян
ВІЙСЬКОВА			
Заявляти про право Росії на попереджувальні дії за кордоном	Відстоювати право на проведення військових навчань за межами російських кордонів без повідомлення	Ускладнювати життя цивільного населення для викликання гуманітарної кризи	Визначити збройні сили Росії як опору внутрішнього порядку в країні

СФЕРИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Статут ООН [12] забороняє агресію шляхом заборони на застосування сили без законних підстав. Стаття 2 (4) гарантує право держав бути вільними від застосування сили

або загрози застосування сили проти їх територіальної цілісності і політичної незалежності. Заборонене використання сили передбачає такий рівень збройного нападу (хоча

і не обов'язково, щоб цей рівень був досягнутий), у разі якого виправдана самооборона відповідно до Статті 51 Статуту ООН, а також положенням про колективну оборону, що містяться в статті 5 Вашингтонського договору від 1949 року про створення НАТО.

Незаконне використання сили, що порушує Статтю 2 (4), зазвичай потребує залучення сили у військові дії, незалежно від того, чи є вони регулярними збройними силами в традиційному розумінні або ж недержавними військовими угрупованнями, як визначено постановами Міжнародного суду, включаючи рішення від 1986 року стосовно дій США в Нікарагуа і рішення 2005 року щодо дій Уганди в Демократичній Республіці Конго. Ці правові рамки довели свою здатність реагувати на зміни в засобах, які використовуються державами для розв'язування війни. Наприклад, у випадку з кібероперацією “Таллінський підручник”, звіт про застосування існуючого міжнародного права до кіберпростору, складений міжнародною групою експертів [9], підтверджує, що кібероперації можуть вважатися незаконним використанням сили, якщо вони зв'язані зі збройними силами держави або якщо їх наслідки можна порівняти з наслідками традиційних звичайних операцій. Отже, в теорії, що міститься в Статуті ООН, заборону на використання сили можна застосувати до гібридних загроз, коли вони нагадують традиційні воєнні дії – наприклад, коли війська у формі без розпізнавальних знаків здійснюють агресивні дії, а також тоді, коли держава використовує кібернетичні спроможності в кампанії гібридної війни для того, щоб зруйнувати або вивести з ладу об'єкти інфраструктури, і ці руйнування будуть такими, як і від застосування активних воєнних дій.

На практиці ж гібридні інструменти і розроблені для того, щоб уникати звинувачень у порушенні Статуту ООН, навіть якщо вони і являють собою незаконне використання сили. Це досягається різними шляхами, і один з них – здійснення прихованих операцій. Держави вже давно проводять приховані операції, які, можливо, порушують Статтю 2 (4), яка забороняє інтервенцію.

Хоча причини скоєння прихованих дій варіюються і часто носять змішаний характер, використання сили може відбутися непомітно, хоча б частково дотримуючись міжнародного права. Заперечення власних дій обмежують можливість застосувати *opinio juris* (правомірність застосування закону) щодо дій, які порушують положення Статуту ООН. У контексті гібридної війни такі мотиви не потрібно брати в розрахунок. Приховані засоби надзвичайно важливі для стратегії гібридної війни не тому що вони допоможуть уникнути

відкритого порушення Статуту ООН, а тому що вони використовують слабкі місця міжнародного режиму правозастосування, де статус-кво часто складається саме у відсутності дій, особливо в тих випадках, коли держави-агресори посяли насіння сумніву щодо відповіді на питання “хто це зробив?” і щодо того, “чи були вчинені дії насправді незаконними?”.

Інші гібридні заходи просто не відображені в Статуті ООН щодо заборони використання сили. Так, економічні заходи не вважаються порушенням Статті 2 (4). Дезінформація і злочинна діяльність також не підпадають під визначення агресії. Проте дії, які не підпадають під застосування сили, все ж можуть бути незаконними, оскільки вони будуть являти собою форму втручання. Недоторканність суверенітету чітко прописана в доктрині про суверенну рівність, яка закріплена в Статті 2 (1) Статуту ООН. Генеральна Асамблея ООН висловила свою думку з приводу цієї концепції. У декларації від 1965 року Генасамблея визначила втручання як “порушення реалізації державою своїх суверенних прав” аж до насильницького повалення уряду країни. У декларації, прийнятій в 1970 році, Генасамблея підкреслила: “заборона на втручання у внутрішні та зовнішні справи будь-якої держави, а також всі інші форми втручання або спроб загроз щодо держави або його політичних, економічних і культурних елементів”.

Втручання можна розуміти і як інтервенцію, яка в міжнародні документи включається рідше. Ключова фраза міститься у відомому рішенні Міжнародного суду, прийнятого в 1986 році щодо Нікарагуа. Суд підтвердив право всіх держав вирішувати питання, що відносяться до державного суверенітету, включаючи ті, які відносяться до політичної, економічної, соціальної та культурної системи держави, а також до визначення його зовнішньої політики. Коли на ці функції держави здійснюється тиск, зокрема за допомогою підривної діяльності або непрямого застосування сили, то такий тиск вважається незаконним втручанням.

Висновок. Рамки Статуту ООН, принаймні концептуально, достатні для того, щоб зупинити гібридну агресію, рівень якої не перевищує класичного порогу застосування воєнної сили. Однак після Нікарагуа визначення насильницького втручання залишається розмитим. Відсутність ясності та розділова риса, яка прирівняла втручання до агресії, залишили правові прогалини, які можуть використовувати ті, хто застосовує гібридні інструменти. Жоден з інструментів гібридної війни не може вважатися чітким прикладом насильницького втручання, якщо його розглядати як ізольований випадок.

Однак постійне, скоординоване втручання для дестабілізації країни-мішені може порушувати положення Статуту ООН, які захищають політичну незалежність держав. У той час як держава з розвиненими цивільними інститутами може встояти перед потоком фейкових новин, спровокованими заворушеннями і стратегічно організованим витоком інформації, який направлений на піддрив виборів, країни з менш сильними інститутами можуть не витримати такого натиску одночасно з усіх сторін. Отже важливо, щоб силовий тиск було виявлено на ранніх стадіях, проаналізовано, і на нього, в разі необхідності, надана швидка і скоординована відповідь з боку держав, міжнародних і неурядових інституцій, які віддані захисту політичної незалежності, що гарантована Статутом ООН. До того ж силовий тиск слід відрізнити від прозорих і законних дій держав, які вдаються до дипломатичного тиску, що не підпадає під категорію незаконного втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воєнні аспекти протидії гібридній агресії: досвід України : монографія / за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ : НУОУ, 2020. 612 с.
2. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
3. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Каламар, 2017 р.
4. Іващенко А. М. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2015. № 1 (53). С. 18–23.
5. Іващенко А. М., Семенов В. М., Полякова О. В. Особливості воєнних аспектів сценаріїв протидії гібридній війні. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2019. № 1 (65). С. 19–24
6. Іващенко А. М., Павліковський А. К. Оборонне планування в умовах гібридної війни: тренди і зміни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. Київ, 2019. № 2 (66).
7. Клаузевіц К. О войне. Фоліо, 2020. 640 с.
8. Герасимов В. Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*. 2013. 27 лют. (№ 8). С. 1–6.
9. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Prepared by the International Group of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. General Editor M.N. Schmitt. New York, Cambridge University Press, 2013. 282 p.
10. Orenstein Mitchell A. The Lands in Between Russia vs. the West and the New Politics of Hybrid War. Oxford University Press, 2019. 248 p.
11. Миронова М. А. Бріана - Келлога пакт. *Українська дипломатична енциклопедія* : в 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760с.
12. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ, Представництво ООН в Україні, 2017. 38 с.
13. Боднар Н. А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. № 8. С. 79–86.

Стаття надійшла до редакційної колегії 06.04.2020

International legal aspects of counteraction hybrid aggression Annotation

An important component in the modern hybrid warfare toolkit is legal warfare. This component is dangerous, like others, but remains poorly understood. *The purpose of the article is to determine the role and place of international law in countering hybrid aggression.*

For hybrid warfare, there is no single universally accepted definition. Non-linear war, active measures or the conflict in the gray zone are used as alternative ones. A state that has launched a hybrid aggression achieves the goal of internal instability in another state, prioritizing non-military means, such as information attacks and influence operations, combined with economic pressure, support from local opposition groups, misinformation, and criminal activity. Also, troops without insignia or military personnel that are not part of the regular troops are used. The main emphasis is on information abilities and non-state actors. The strategic benefits of a hybrid war are that it is difficult to prove the aggressor's involvement. The legal uncertainty of the aggressor delays adequate opposition.

The UN Charter prohibits aggression through non-recognition of the use of force without legal justification. Article 2 (4) guarantees the right of states to protection from the use of force against their territorial integrity and political independence. The ban on the use of force implies a level of armed aggression at which self-defense is justified in accordance with Art. 51 of the UN Charter or collective defense in accordance with Art. 5 of the Washington Treaty of 1949 on the establishment of NATO.

The unlawful use of force, regardless of whether they are regular armed forces or non-state military groups, requires international opposition. This legal norm is able to respond to changes in the methods of warfare. Economic measures, misinformation and criminal activity are not considered a violation of Article 2 (4). However, actions that do not fall within the scope of the use of force may be illegal, as they will constitute a form of interference.

Thus, theoretically, the scope of the UN Charter is sufficient to stop hybrid aggression, the level of which does not exceed the classical threshold for the use of military force.

Keywords: hybrid war; hybrid aggression; counteraction; international law.